

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

КАЛМИКОВА ОЛЕКСАНДРА СЕРГІЇВНА

УДК 341.231.14:341.176 (4)

**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО
В СИСТЕМІ РАДИ ЄВРОПИ У БОРОТЬБИ
З КСЕНОФОБІЄЮ І РАСИЗМОМ**

12.00.11 — міжнародне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків — 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник кандидат юридичних наук, доцент
Трагнюк Олеся Янівна,
Національний юридичний університет
України імені Ярослава Мудрого, доцент
кафедри міжнародного права.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Микісвич Михайло Миколайович,
Львівський національний університет імені
Івана Франка, завідувач кафедри
європейського права;

кандидат юридичних наук, доцент
Гнатовський Микола Миколайович,
Інститут міжнародних відносин Київського
національного університету імені Тараса
Шевченка, доцент кафедри міжнародного
права.

Захист відбудеться 25 травня 2015 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.03 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету України імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розіслано 23 квітня 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. П. Матюхіна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Міжнародно-правове співробітництво у боротьбі із ксенофобією та расизмом є невід'ємною складовою міжнародно-правового співробітництва в галузі захисту прав людини. Незважаючи на наявність потужної міжнародної та національної правової основи протидії таким негативним явищам, нетерпимість та прояви різних форм дискримінації залишаються соціальною і політичною проблемою майже усіх держав світу, у тому числі й України. На сучасному етапі поглиблення інтеграційних процесів, світових економічних та політичних криз, прояви нетолерантного ставлення не лише не зникають, але і набувають нових форм, посилюючи соціальну напругу та конфлікти. Очевидно, самотужки держави не здатні протистояти таким негативним явищам, що зумовлює необхідність розвитку міжнародного співробітництва на універсальному та регіональному рівнях, зокрема у системі Ради Європи.

Актуальність представленої роботи обумовлена низкою обставин. По-перше, участь України в міжнародно-правовій співпраці у боротьбі із ксенофобією та расизмом на сучасному етапі потребує спеціальних досліджень для формування виваженої та збалансованої міжнародно-правової позиції нашої держави стосовно цього питання. По-друге, існує необхідність подальшої національної імплементації в Україні міжнародно-правових норм щодо боротьби із ксенофобією та расизмом, що сформульовані Радою Європи і Європейською комісією проти расизму та нетерпимості. По-третє, подальша інтеграція України до Європейського Союзу вимагає розроблення ефективних правових механізмів протидії дискримінації та зміцнення поваги до різноманітності, що стануть гарантією належного захисту прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин, як зазначено в Угоді про асоціацію 2014 р. (п. «е» ч. 2 ст. 4).

Наразі у вітчизняній міжнародно-правовій доктрині відсутні спеціальні комплексні дослідження міжнародно-правових засад співробітництва у системі Ради Європи у боротьбі із ксенофобією та расизмом. Окремі аспекти цієї проблематики розглядалися у працях таких українських науковців, як: М. В. Буроменський, В. Г. Буткевич, М. М. Гнатовський, В. Н. Денисов, П. С. Добрянський, В. І. Євітов, Л. Г. Заблоцька, В. А. Капустинський, Д. Н. Киценко, Г. Л. Кохан, В. В. Мицик, В. Є. Мармазов, П. М. Рабінович, Н. С. Сидоренко, В. М. Сорокун, М. М. Товт, А. Л. Федорова, Т. І. Шинкаренко, С. В. Шевчук, Е. В. Шишкіна, В. А. Явір та ін. У зарубіжній доктрині фрагментарні

розробки містяться у роботах А. Х. Абашидзе, О. Г. Бакланової, В. А. Бачиніна, М.-Ф. Бельведер, Дж. Брауна, А. Бріска, А. М. Вавілова, М. Годош, Л. М. Гойа Дансо, Т. К. Житкової, М. А. Касьяненко, В. А. Карташкіна, Р. Керра, О. А. Лукашової, І. І. Лукашука, Ю. М. Малєєва, Дж. Мердока, А. Перотті, Т. М. Петухової, Ю. А. Решетова, Ю. В. Сапронова, А. Я. Сухарева, К. Томашевського та ін.

За цих умов особливої важливості набуває ґрунтовний правовий аналіз значних за обсягом та різноманітних за змістом юридичних зобов'язань, що виникають унаслідок такого співробітництва; міжнародно-правової позиції України в міжнародних органах боротьби із ксенофобією та расизмом; наслідків міжнародної співпраці в цій сфері для українського законодавства та суспільства в цілому. Все це свідчить не лише про теоретичну, а й високу практичну значущість окресленої проблематики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого згідно з цільовою комплексною програмою «Теоретичні та практичні проблеми сучасного міжнародного права та іноземного конституційного права» (державна реєстрація № 0111U000954). Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 4 від 23.12.2011 р.).

Мета і завдання дослідження. *Мета* роботи полягає в з'ясуванні міжнародно-правових засад співробітництва держав у рамках Ради Європи з питань боротьби із ксенофобією та расизмом, визначенні генези та сучасного стану співпраці держав у межах універсальних та регіональних міжнародних організацій, встановленні правового статусу та специфіки діяльності Європейської комісії проти расизму та нетерпимості, а також особливостей виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань у сфері запобігання ксенофобії та расизму.

Відповідно до мети дослідження в дисертації зосереджена увага на вирішенні таких *основних завдань*:

- визначити соціальну й політико-правову обумовленість процесу формування міжнародно-правового співробітництва в боротьбі із ксенофобією та расизмом на універсальному й регіональному рівнях;
- розкрити генезу правової регламентації міжнародного співробітництва держав у сфері протидії ксенофобії та расизму;
- сформулювати визначення поняття «міжнародне співробітництво в рамках Ради Європи у сфері боротьби із ксенофобією та расизмом» та встановити особливості такого співробітництва;

– з’ясувати правову природу, повноваження, принципи діяльності Європейської комісії проти расизму та нетолерантності й визначити її місце в системі Ради Європи;

– надати правову характеристику рекомендаціям Європейської комісії проти расизму та нетолерантності й висвітлити особливості їх внутрішньодержавної імплементації;

– визначити зміст та обсяг міжнародно-правових зобов’язань України за договорами Ради Європи з питань боротьби із ксенофобією та расизмом;

– оцінити якість імплементації Україною міжнародно-правових норм, що випливають з участі в договорах Ради Європи у цій сфері.

Об’єктом дослідження є міжнародно-правові відносини держав у системі Ради Європи у сфері міжнародно-правового співробітництва у боротьбі із ксенофобією та расизмом.

Предметом дослідження є міжнародно-правове співробітництво в системі Ради Європи у боротьбі з ксенофобією і расизмом.

Методи дослідження. Для досягнення наукової об’єктивності результатів дисертанткою використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, які знаходять широке застосування в сучасній науці міжнародного публічного права. Методологічне підґрунтя роботи склали загальновизнані у правовій науці методи: об’єктивності, діалектичний, історико-правовий, формально-логічний, спеціально-юридичний, системно-структурний, порівняльно-правовий, соціологічний, а також інші загальнонаукові та спеціальні методи дослідження.

Метод об’єктивності було застосовано із метою перевірки вірогідності та повноти інформації, що використовувалася у процесі дослідження. *Діалектичний метод* став у нагоді при з’ясуванні особливостей правових засад міжнародного співробітництва держав у системі Ради Європи по боротьбі із ксенофобією та расизмом, встановленні його зв’язку з іншими правовими, соціальними та політичними явищами. *Історико-правовий метод* – при дослідженні генези правової регламентації міжнародного співробітництва держав на універсальному й регіональному рівнях у цій сфері. За допомогою *формально-логічного методу* визначено поняття «механізм міжнародно-правового співробітництва в системі Ради Європи у боротьбі із ксенофобією та расизмом», а також інституційну складову такого механізму для подальшого використання у більш складних формах мислення – судженнях та умовиводах, розкрито правову природу міжнародного співробітництва в антидискримінаційній сфері на європейському рівні. Завдяки *спеціально-юридичному методу* вдалося

дослідити роль міжнародно-правових актів у сфері протидії ксенофобії та расизму. *Системно-структурний метод* дозволив встановити місце Європейської комісії проти расизму та нетерпимості у системі органів Ради Європи. *Порівняльно-правовий метод* використано для з'ясування специфіки міжнародно-правового співробітництва держав у межах різних регіональних систем захисту прав людини (європейської, американської та африканської) та на універсальному рівні; а також правової природи актів Європейської комісії проти расизму та нетерпимості; дослідження ступеня імплементації норм міжнародного права в антидискримінаційній сфері в національне законодавство з урахуванням рекомендацій органів Ради Європи, а також міжнародних зобов'язань України у цій сфері.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняній доктрині міжнародного права проведено комплексне дослідження міжнародно-правових засад співробітництва держав Ради Європи в боротьбі із ксенофобією та расизмом, включаючи визначення поняття його механізму, генезу правової регламентації та напрямки співпраці на універсальному й регіональному рівнях, а також специфіку участі України в системі Ради Європи у протидії різним формам дискримінації та виконання нею своїх зобов'язань з окреслених питань.

У результаті дисертанткою запропоновано нові наукові положення та зроблено висновки, які виносяться на захист, сформульовано пропозиції.

Уперше:

– наведено визначення поняття «механізм міжнародно-правового співробітництва в системі Ради Європи у боротьбі із ксенофобією та расизмом», під яким розуміється комплекс організаційно-правових інструментів, що включає широке коло нормативно-правових актів різного ступеня обов'язковості та безпосередньо діяльність Ради Європи, її основних органів, афілійованих органів і організацій, за допомогою якого держави-члени забезпечують виконання своїх зобов'язань у сфері протидії ксенофобії та расизму.

– охарактеризовано генезу міжнародно-правового співробітництва у сфері протидії ксенофобії та расизму на універсальному й регіональному рівнях та визначено чинники, які вплинули на розвиток цієї співпраці;

– з'ясовано особливості участі України у співробітництві держав-членів Ради Європи з питань протидії ксенофобії та расизму як одного із

важливих напрямків забезпечення захисту прав людини і основоположних свобод на міжнародному та національному рівнях;

– встановлено правовий статус та особливості діяльності Європейської комісії проти расизму та нетерпимості як органу міжнародного контролю за виконанням зобов'язань держав-членів за договорами в антидискримінаційній сфері в рамках Ради Європи; доведено, що така діяльність має переважно превентивний характер;

– визначено правову природу рекомендацій Європейської комісії проти расизму та нетерпимості як актів «м'якого» права, що є формою реалізації «юриспруденції» цього органу, які впливають на вдосконалення міжнародно-правових і національних механізмів протидії ксенофобії та расизму.

Удосконалено:

– наукові підходи щодо особливостей протидії ксенофобії та расизму в межах різних регіональних систем захисту прав людини (європейської, американської та африканської);

– теоретичне обґрунтування положення про те, що на сучасному етапі у сфері протидії різним проявам дискримінації найбільш дієвою є система органів і організацій, створених у рамках Ради Європи, які виступають важливою складовою системи загального міжнародного контролю за дотриманням державами своїх міжнародних зобов'язань щодо боротьби із ксенофобією та расизмом;

– наукове підґрунтя щодо необхідності підвищення ефективності національного законодавства України в антидискримінаційній сфері з урахуванням рекомендацій Європейської комісії проти расизму та нетерпимості.

Набули подальшого розвитку наукові положення щодо:

– ролі Організації Об'єднаних Націй у формуванні міжнародних інструментів протидії ксенофобії та расизму, що розвиваються функціональними органами ООН та договірними (конвенційними) органами;

– внеску Європейського суду з прав людини в розвиток сучасної концепції запобігання дискримінації через тлумачення й застосування ст. 14 та Протоколу № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.;

– значення Статуту Ради Європи як основи правозахисної діяльності цієї організації у сфері протидії ксенофобії та расизму;

– стану відповідності норм права України її зобов'язанням, що сформувалися в межах європейської системи захисту прав людини від ксенофобії та расизму, на підставі чого встановлено необхідність та

визначено напрямки вдосконалення законодавства нашої держави у цій сфері.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що вони становлять основу для подальших наукових розробок окресленої тематики, можуть бути використані як при написанні навчальної і методичної літератури, так і в законотворчій та інтерпретаційно-правовій діяльності, зокрема, під час роботи над удосконаленням законодавства України, що регламентує участь держави в міжнародно-правовому співробітництві щодо запобігання ксенофобії та расизму в рамках Ради Європи. Теоретичні положення дисертаційного дослідження стануть у нагоді в навчальному процесі при викладенні дисциплін «Міжнародне право», «Міжнародне право прав людини», «Європейська конвенція із захисту прав людини і юридична практика», «Універсальні та регіональні механізми захисту прав людини» тощо.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення, висновки та пропозиції, що містяться в роботі, обговорені, схвалені та рекомендовані до захисту кафедрою міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Головні результати дисертаційного дослідження оприлюднені у виступах на міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях: «Національне та міжнародне право як інструменти забезпечення державної і глобальної стабільності» (м. Львів, 25-26 листопада 2011 р.); «Правові проблеми зміцнення української державності» (м. Одеса, 29-30 листопада 2011 р.); «Проблеми розвитку юридичної науки в дослідженнях молодих вчених» (м. Харків, 4 квітня 2012 р.); «Пошук концептуальних засад розвитку сучасної науки» (м. Київ, 2 листопада 2012 р.); «Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті» (м. Одеса, 16-17 листопада 2012 р.); «Юридична осінь 2013 року» (м. Харків, 14 листопада 2013 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображено в 11 наукових публікаціях, з яких: 4 статті опубліковано у фахових наукових виданнях України, 1 – у фаховому науковому виданні іноземної держави, а також 6 тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що включають 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (324 найменування). Загальний обсяг дисертації становить 227 сторінок, з яких основного тексту – 190 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації, її актуальність, охарактеризовано ступінь наукової розробленості і зв'язок із науковими планами та програмами, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, окреслено її методологічне, теоретичне й нормативно-правове підґрунтя, сформульовано наукову новизну отриманих результатів, розкрито їх теоретичне і практичне значення, наведено дані про їх апробацію та публікації.

Розділ 1 «Становлення універсального і регіональних міжнародно-правових механізмів боротьби із ксенофобією та расизмом» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1. *«Розвиток міжнародно-правового співробітництва у боротьбі із ксенофобією та расизмом»* досліджено формування і закріплення правил поведінки держав щодо протидії ксенофобії та расизму з позицій становлення в національному і міжнародному праві принципу рівності та заборони дискримінації на різних етапах еволюції людської цивілізації.

З'ясовано, що відмінності, нерівне ставлення, обмеження і переваги, які ґрунтувалися на ознаках раси, кольору шкіри, родового, майнового, статусного, національного чи етичного походження, існували завжди. Ступінь та характер дискримінаційних обмежень залежали від певного історичного періоду та особливостей регіону. Невтручання в ці процеси з боку держави та потурання чи законодавча підтримка проявів расизму і ксенофобії, які відбувалися в суспільстві, неминуче приводили до тяжких наслідків.

Встановлено, що міждержавне співробітництво у сфері протидії дискримінації, расизму є відносно новим напрямком забезпечення міжнародно-правового захисту прав людини: протягом тривалого часу співпраця з цих питань або була відсутня взагалі, або мала переважно двосторонній вузькоспрямований, фрагментарний та ситуативний характер (захист прав релігійних та окремих національних меншин, боротьба з рабством і работоргівлею). Це було зумовлено тим, що питання захисту прав людини тривалий час перебувало у виключній внутрішній компетенції держав. Лише після закінчення Першої світової війни зі створенням Ліги націй право на недискримінаційне поводження стало предметом захисту на універсальному рівні.

Співробітництво держав у сфері протидії ксенофобії та расизму набуло належного розвитку лише після Другої світової війни, оскільки її результати довели, що забезпечення захисту прав людини і протидія

різним проявам нерівного ставлення є запорукою мирного співіснування народів і націй. Виявлено, що самотужки окрема держава не здатна ефективно протистояти негативним соціальним явищам, які призводять до дискримінації, це й зумовлює необхідність підтримання міжнародно-правового співробітництва.

Надано загальну характеристику сучасного універсального та регіональних механізмів боротьби із ксенофобією та расизмом.

У підрозділі 1.2. *«Роль ООН у формуванні міжнародних інструментів протидії ксенофобії та расизму»* встановлено, що саме Організація Об'єднаних Націй сприяла закріпленню на універсальному рівні принципу рівності (Преамбула Статуту ООН, ст. 1, 2, 8 та 55).

У системі ООН упродовж останніх десятиліть створено глобальну мережу правового міждержавного співробітництва у сфері боротьби з расовою дискримінацією, ксенофобією та расизмом. Це підтверджується наявністю значної нормативної бази, що закріплює універсальні стандарти у цій сфері.

Встановлено, що у рамках ООН створена дієва система органів та інститутів, компетенція яких стосується запобігання і протидії расизму, ксенофобії та расовій дискримінації. Вона представлена головними (статутними) (Генеральна Асамблея, Рада Безпеки та Економічна і Соціальна Рада) та допоміжними органами (Рада з прав людини, Управління Верховного комісара ООН з прав людини, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Комітет ООН з соціальних і гуманітарних питань та питань культури, «Третій комітет», Підкомісія із заохоченню та захисту прав людини тощо), а також конвенційними органами (Комітет із ліквідації расової дискримінації, Комітет із прав людини, Комітет з економічних, соціальних і культурних прав тощо).

У підрозділі 1.3. *«Формування регіональних механізмів протидії ксенофобії та расизму»* розкрито особливості співробітництва держав щодо протидії різним формам нерівного ставлення в рамках європейської, американської та африканської систем захисту прав людини.

Виявлено, що принцип недискримінації отримав нормативне закріплення майже в усіх відповідних основоположних правозахисних договорах у межах регіональних організацій із захисту прав людини. Одночасно дія цього принципу забезпечується гарантіями судового захисту в регіональних і міжнародних судових інституціях, таких як: Європейський суд з прав людини, Суд ЄС, Міжамериканський суд з прав людини та Африканський суд з прав людини та прав народів.

Обґрунтовано, що регіональні механізми захисту прав людини є більш ефективними у порівнянні з універсальними, оскільки дозволяють

урахувати специфіку соціального розвитку та складу окремих країн, об'єднаних територіально, що мають спільні історичні, економічні та культурні зв'язки. Вони сприяють забезпеченню змістовної єдності як у нормотворенні, так і у контролі за дотриманням уже прийнятих на себе державами міжнародних зобов'язань.

Розділ 2 «Рада Європи і проблема боротьби із ксенофобією та расизмом» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. «Статут Ради Європи як правова основа співробітництва держав у боротьбі із ксенофобією та расизмом» вказано, що протидія різним проявам дискримінації на сьогодні є одним із провідних напрямків діяльності цієї організації.

Надано визначення поняття «механізм міжнародно-правового співробітництва в системі Ради Європи у боротьбі із ксенофобією та расизмом» як комплексу організаційно-правових інструментів, що включає широке коло нормативно-правових актів різного ступеня обов'язковості та безпосередньо діяльність Ради Європи, її основних органів, афілійованих органів і організацій, за допомогою якого держави-члени забезпечують виконання своїх зобов'язань у сфері протидії ксенофобії та расизму.

У рамках Ради Європи виокремлено систему інституцій, для яких протидія дискримінації є одним із найважливіших напрямків їх функціонування (Конгрес місцевих і регіональних влад, Європейський суд з прав людини, Уповноважений з прав людини (Комісар), Європейська комісія проти расизму та нетерпимості, Конференція неурядових організацій тощо). Окремо приділена увага гарантіям запобігання дискримінації за Конвенцією із захисту прав людини і основоположних свобод 1950 р. та застосуванню її положень Європейським судом з прав людини.

Дослідження юрисдикційної компетенції РЄ дозволило зробити висновок про можливість виокремлення серед актів, що приймаються в межах її статутних повноважень, тих, дія яких спрямована на держав-членів, та тих, які стосуються внутрішньоорганізаційної діяльності; обов'язкових та рекомендаційних; актів загального характеру, які частково торкаються питань заборони дискримінацій, та спеціальних, що безпосередньо спрямовані на гарантування принципу рівності. У межах Ради Європи запропоновано виділяти три напрямки у контрольному механізмі: політичний моніторинг, розгляд доповідей держав та колективних скарг за Європейською соціальною хартією.

У підрозділі 2.2. «Європейська комісія проти расизму та нетерпимості (СКРН): правовий статус і юрисдикція» доведено, що

ЄКРН є складовою єдиної системи правозахисного механізму Ради Європи, має самостійний статус та функціонує в умовах підтримки, контролю та сприяння іншим органам Ради Європи у сфері протидії дискримінації. Її діяльність носить переважно превентивний характер і спрямована на розробку загальних та спеціальних рекомендацій державам-членам Ради Європи щодо протидії ксенофобії, расизму та іншим проявам нетолерантного ставлення. Здійснюючи моніторинг реалізації державами-членами своїх зобов'язань в антидискримінаційній сфері, Комісія оцінює стан їх дотримання та встановлює факт порушення відповідних норм, надаючи при цьому конкретні рекомендації щодо шляхів виправлення ситуації.

Встановлено, що юрисдикція ЄКРН може бути внутрішньою та зовнішньою. Внутрішня пов'язана з вирішенням організаційних питань діяльності Комісії як органу Ради Європи; зовнішня стосується завдань, визначених ст. 1 її Статуту за трьома ключовими напрямками: індивідуальний підхід до кожної держави («country by country monitoring»); робота над загальними темами; відносини з громадськістю (мандат Комісії).

У підрозділі 2.3. «Роль рекомендацій Європейської комісії проти расизму та нетерпимості» визначено, що за своєю природою рекомендації ЄКРН, які можуть бути загальними, суб'єктно спрямованими та об'єктно спеціалізованими, є формою реалізації «юриспруденції» цього органу та можуть визнаватися джерелом «м'якого» права, оскільки спонукають державу до вжиття конкретних заходів із удосконалення національного законодавства у сфері протидії ксенофобії, расизму та іншим проявам нетерпимості та використання кращих практик боротьби із цими негативними явищами. Невиконання державами-членами Ради Європи рекомендацій ЄКРН, результатом чого є порушення прав людини, може стати підставою для вжиття конкретних заходів із боку Комітету Міністрів у порядку ст. 8 Статуту Ради Європи (до прийняття рішення про позбавлення членства).

Розділ 3 «Міжнародно-правові зобов'язання України щодо протидії ксенофобії та расизму в рамках Ради Європи» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1. «Участь України у співробітництві держав-членів Ради Європи з питань протидії ксенофобії та расизму і звіти ЄКРН по Україні» досліджено зобов'язання України, що випливають із багатосторонніх міжнародно-правових актів, прийнятих в рамках Ради Європи, щодо запобігання дискримінації та забезпечення толерантного ставлення. Обґрунтовується, що важливим напрямком участі України у

справі протидії ксенофобії та расизму в системі Ради Європи є співпраця з ЄКРП.

Проаналізовано зміст чотирьох рекомендацій, ухвалених ЄКРП по Україні, на підставі чого робиться висновок, що більшість із них стосувалася забезпечення статусу осіб, які належать до так званих уразливих груп, зокрема, кримських татар, ромів, іноземних студентів, вихідців із країн Кавказу, біженців тощо; попередження діяльності націоналістичних угруповань, удосконалення процедури застосування норм права про відповідальність за правопорушення, вчинені на ґрунті ненависті, і створення спеціальних державних органів моніторингу дотримання антидискримінаційного законодавства та подальшого удосконалення цього законодавства.

Підкреслено, що використання кращих організаційно-правових практик боротьби із ксенофобією та расизмом, які формуються у результаті активного впливу Ради Європи та органів і організацій, діяльність яких спрямована на досягнення її цілей, дає можливість нашій державі інтегруватися в єдиний європейський правовий простір і одночасно наблизити вітчизняне законодавство до стандартів Європейського Союзу, серед яких цінності захисту прав людини, гідності, свободи, захисту меншин, що визнаються умовами *sine qua non* членства в ЄС.

У підрозділі 3.2. «Удосконалення національного законодавства України щодо протидії ксенофобії та расизму у процесі співробітництва з Радою Європи» проаналізовано вітчизняне законодавство в антидискримінаційній сфері та стан виконання Україною її міжнародно-правових зобов'язань як держави-члена Ради Європи з урахуванням рекомендацій ЄКРП.

Визначено основні напрямки вдосконалення законодавства України у сфері протидії ксенофобії та расизму та надано відповідні науково обґрунтовані пропозиції. Зокрема, обґрунтовано, що необхідним є створення спеціального координаційного органу, діяльність якого буде безпосередньо спрямована на протидію вказаним напрямкам порушення прав людини; із метою забезпечення рівності осіб та встановлення кримінальної відповідальності за злочини, вчинені на порушення рівності осіб незалежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками, не менш важливими заходами вважаються внесення змін до ст. 161 КК України в частині встановлення захисту для іноземців та осіб без громадянства; також підписання, ратифікація та імплементація Конвенції про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні 1992 р. та закріплення в нормах

конституційного законодавства України активного і пасивного виборчого права для іноземних громадян та апатридів, права брати участь у місцевих референдумах.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано вирішення наукового завдання, що полягає у встановленні сутності міжнародно-правових засад співробітництва держав Ради Європи в боротьбі із ксенофобією та расизмом, включаючи: визначення поняття його механізму, генезу правової регламентації, напрямки співпраці на універсальному і регіональному рівнях, а також специфіку участі України в системі Ради Європи у протидії різним формам дискримінації та виконання нашою державою своїх зобов'язань з окреслених питань. Основні теоретичні та практичні результати дослідження дозволяють зробити такі висновки.

1. Прояви нерівного ставлення до певних груп населення існували протягом всієї історії людства, а ксенофобія як позиція несприйняття іншого та похідні від неї прояви дискримінації були притаманні всім регіонам світу. При цьому різними були чинники, що це зумовлювали (соціальні, політичні, економічні), та ознаки приналежності до групи, що наражалася на нерівне ставлення щодо себе: походження, каста, клас, майновий стан, раса, стать, колір шкіри, етнічна чи національна приналежність, релігійні погляди тощо. Проте загальною закономірністю є те, що тривалість та ступінь тяжкості різних проявів дискримінації залежали передусім від політичної волі держави, а ліберальне ставлення до них із боку влади породжувало масштабні деструктивні наслідки (расова сегрегація у США, фашизм, вчинення злочинів геноциду, апартеїду тощо).

2. Міждержавне співробітництво у сфері протидії ксенофобії та расизму вважається відносно новим напрямком забезпечення міжнародно-правового захисту прав людини. Це зумовлено тим, що вирішення питання захисту прав людини упродовж тривалого часу було виключно внутрішньодержавною компетенцією. Значний розвиток міждержавне співробітництво у сфері протидії ксенофобії та расизму отримало після Другої світової війни зі створенням Організації Об'єднаних Націй, у Статуті якої набули юридичного закріплення зобов'язання держав щодо запобігання дискримінації, а дотримання принципу рівності стало однією із цілей ООН та взаємодії держав у сфері захисту прав людини.

3. Глобальна мережа правового міждержавного співробітництва у сфері боротьби із ксенофобією та расизмом, створена у рамках ООН, спирається на потужну нормативну базу, яка закріплює універсальні антидискримінаційні стандарти, що відображені у міжнародних угодах у сфері захисту прав людини загального характеру і спеціальних міжнародно-правових документах (зокрема, Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього 1948 р., Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1966 р., Міжнародна конвенція про припинення злочину апартеїду і покарання за нього 1973 р. тощо). Її функціонування забезпечується системою органів, компетенція яких поширюється на вирішення проблем ксенофобії та расизму, наприклад, головні (статутні) і допоміжні органи ООН та конвенційні органи, серед яких можна виділити органи загальної правозахисної (Комітет ООН з прав людини, Комітет з економічних, соціальних і культурних прав тощо) та спеціальної антидискримінаційної компетенції (Комітет із ліквідації расової дискримінації).

4. Регіональні системи захисту прав людини (європейські – в рамках Ради Європи та ЄС, міжамериканська та африканська, початкові механізми в рамках Ліги арабських держав та Організації Ісламського співробітництва), закріплюючи принцип заборони дискримінації на ґрунті різноманітних ознак та використовуючи доробок універсальної системи, не тільки деталізують і доповнюють останню, а й одночасно впливають на формування власних норм та стандартів у сфері протидії ксенофобії та расизму. Таким чином, виступаючи автономними організаційно-правовими механізмами боротьби із ксенофобією та расизмом, регіональні міжнародні правозахисні організації і створені ними відповідні органи контролю (Європейський суд з прав людини, Суд ЄС, Міжамериканський суд з прав людини та Африканський суд з прав людини та прав народів) розглядаються як більш ефективні у порівнянні з універсальними, оскільки враховують особливості історичного, економічного, культурного і соціального розвитку певного регіону і дозволяють досягти змістовної єдності у правотворчій та правозастосовній діяльності держав у сфері протидії ксенофобії та расизму.

5. Забезпечення реалізації і захисту прав людини як основи функціонування демократичного політичного режиму держави є одним із пріоритетних напрямків діяльності Ради Європи. У рамках предметної компетенції цієї організації спостерігається тенденція до вдосконалення й розширення її функцій та чіткого виокремлення такого напрямку

співпраці, як боротьба із різними проявами дискримінації, зокрема, у сфері протидії ксенофобії та расизму.

6. Механізм міжнародно-правового співробітництва в системі Ради Європи у боротьбі із ксенофобією та расизмом – це комплекс організаційно-правових інструментів, що включає широке коло нормативно-правових актів різного ступеня обов'язковості та безпосередньо діяльність Ради Європи, її основних органів, афілійованих органів і організацій, за допомогою якого держави-члени забезпечують виконання своїх зобов'язань у сфері протидії ксенофобії та расизму.

7. В інституційній системі Ради Європи можна виділити систему органів, для яких протидія дискримінації є одним із найважливіших напрямків їх функціонування (Конгрес місцевих і регіональних влад, Європейський суд з прав людини, Уповноважений з прав людини (Комісар), Європейська комісія проти расизму та нетерпимості, Конференція неурядових організацій тощо). Ці організаційні утворення забезпечують досягнення цілей Ради Європи, тому їх можна розглядати як її афілійовані інститути, що сприяють реалізації правозахисних функцій організації в цілому та повноважень щодо протидії ксенофобії та расизму зокрема.

8. Серед актів антидискримінаційного характеру, що приймаються у межах повноважень Ради Європи, можна виділити документи обов'язкового та рекомендаційного характеру; загальні акти, які лише опосередковано стосуються питань заборони дискримінації і одночасно торкаються інших питань, та спеціальні, які безпосередньо спрямовані на її усунення та запобігання шляхом гарантування рівності в розвитку різних культур, прав осіб, що належать до різних національностей, є громадянами інших держав, особами без громадянства тощо.

9. Питання запобігання дискримінації на расовому ґрунті чи іншим проявам прямого чи непрямого упередженого ставлення до всього чужого, а також відновлення порушених у цьому зв'язку прав знайшли своє відображення і в практиці Європейського суду з прав людини як надійного гаранта дотримання Конвенції із захисту прав людини і основоположних свобод 1950 р. У своїх судових рішеннях ЄСПЛ дає динамічне та еволюційне тлумачення положень про заборону дискримінації, які закріплені у ст. 14 ЄКПЛ та Протоколі № 12, що розвиває зміст цієї статті.

10. Стаття 14 ЄКПЛ посідає особливе місце в системі норм про права та свободи, які захищаються Конвенцією, оскільки носить фундаментальний та універсальний характер, визначаючи, що будь-яке конвенційне право особи повинно бути застосоване без дискримінації.

Водночас вона має переважно «допоміжну» природу, бо найчастіше застосовується разом із іншими статтями Конвенції, тобто забороняє дискримінацію виключно щодо прав, закріплених у ЄКПЛ, а не дискримінацію як таку. Однак практика Суду також доводить і відносну автономність положень ст. 14: для визнання порушення норми ст. 14 Конвенції у випадку, якщо інше право, у межах якого розглядається це порушення, було дотримано чи порушено, необхідно, щоб дискримінаційний аспект становив основоположну підставу розгляду справи.

11.Європейська комісія проти расизму та нетерпимості є складовою єдиної системи правозахисного механізму Ради Європи. Вона має самостійний статус, але функціонує в умовах підтримки, контролю та сприяння іншим органам Ради Європи у сфері протидії дискримінації. Її діяльність носить переважно превентивний характер і охоплює розробку загальних рекомендацій державам-членам РЄ щодо протидії ксенофобії, расизму та іншим проявам нетолерантного ставлення. Однак, здійснюючи моніторинг виконання державами-членами РЄ своїх зобов'язань у антидискримінаційній сфері, Комісія наділена правом оцінювати стан їх дотримання, констатувати порушення відповідних норм та надавати конкретні рекомендації щодо шляхів виправлення ситуації.

12.За своєю природою рекомендації ЄКРН є формою реалізації «юриспруденції» цього органу та можуть визнаватися джерелом «м'якого» права, оскільки спонукають державу до вжиття конкретних заходів з удосконалення національного законодавства у сфері протидії ксенофобії, расизму та іншим проявам нетерпимості та використання кращих практик боротьби із цими негативними явищами. Невиконання державами-членами Ради Європи рекомендацій ЄКРН, результатом чого є порушення прав людини, може стати підставою для вжиття конкретних заходів із боку Комітету Міністрів (аж до прийняття рішення про позбавлення членства в Раді) у порядку ст. 8 Статуту Ради Європи 1949 р.

13.Участь України в міжнародно-правовому співробітництві в рамках Ради Європи в боротьбі із ксенофобією та расизмом є необхідною складовою інтеграції нашої держави в європейський політико-правовий простір. Ефективність виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань в антидискримінаційній сфері та формування внутрішньодержавного дієвого механізму протидії порушенню принципу рівності виступає важливою умовою подальшого зближення нашої країни з Європейським Союзом, на що чітко вказує Угода про Асоціацію між Україною та ЄС.

14. На сьогодні в Україні прийнята велика кількість правових актів, спрямованих на запобігання і протидію ксенофобії та расизму. Разом із тим вітчизняне антидискримінаційне законодавство потребує вдосконалення з огляду на зміст взятих Україною як державою-членом Ради Європи міжнародних зобов'язань, а також рекомендацій Європейської комісії проти расизму та нетерпимості. Зокрема, обґрунтовано, що необхідно створити спеціальний орган, діяльність якого буде безпосередньо спрямована на протидію вказаним напрямкам порушення прав людини та який стане координаційним центром із окреслених питань; із метою забезпечення рівності осіб і встановлення кримінальної відповідальності за злочини, вчинені на порушення рівноправності осіб незалежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками, не менш важливими заходами вважаються: внесення змін до ст. 161 КК України в частині встановлення захисту для іноземців та осіб без громадянства; а також підписання, ратифікація та імплементація Конвенції про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні 1992 р. і закріплення в нормах конституційного законодавства України активного і пасивного виборчого права для іноземних громадян та апатридів, права брати участь у місцевих референдумах, що сприятиме їх інтеграції у територіальні громади на локальному рівні, зменшенню проблеми дистанціювання названих осіб від життя територіальної громади, а відтак, виступатиме правовим засобом попередження ксенофобії.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України та інших держав

1. Калмикова О. С. Деякі питання участі ЄС у боротьбі з дискримінацією / О. С. Калмикова // Юрист України. – 2012. – № 3. – С. 70-75.
2. Калмикова О. С. Участь України у міжнародному співробітництві по боротьбі з ксенофобією і расизмом / О. С. Калмикова // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. – 2012. – № 20. – С. 227–229.
3. Калмикова О. С. Європейська комісія проти расизму і нетолерантності. Правовий статус і юрисдикція / О. С. Калмикова // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. – 2013. – № 21. – С. 203–206.
4. Калмикова О. С. Розвиток міжнародно-правового співробітництва у боротьбі з ксенофобією і расизмом / О. С. Калмикова // Наук. вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2013. – № 1062. – С. 230–233.

5. Калмыкова О. С. Участие ООН в развитии международного сотрудничества по борьбе с ксенофобией и расизмом / О. С. Калмыкова // Закон и жизнь: междунар. науч.-практ. прав. журн. – Кишинев : Дом печати, 2013. – № 10. – С. 80–83.

Публікації, які додатково відображають результати дисертаційного дослідження

1. Калмыкова О. С. Європейська хартія місцевого самоврядування як інструмент розвитку демократичного суспільства в країнах Європи / О. С. Калмыкова // Національне та міжнародне право як інструменти забезпечення державної та глобальної стабільності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 25-26 листопада 2011 р.). – Л. : Центр правничих ініціатив, 2011. – С. 32-33.

2. Калмыкова О. С. Правовий статус і діяльність Європейського поліцейського відомства (Europol) / О. С. Калмыкова // Правові проблеми зміцнення української державності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 29-30 листопада 2011 р.). – Одеса : Причорноморська фундація права, 2011. – С. 60-61.

3. Калмыкова О. С. Проблема дискримінації та формування механізмів боротьби із нею / О. С. Калмыкова // Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16-17 листопада 2012 р.). – Одеса : Причорноморська фундація права, 2012. – С. 46-47.

4. Калмыкова О. С. Хартія Європейського Союзу про основоположні права людини / О. С. Калмыкова // Пошук концептуальних засад розвитку сучасної науки: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 3 листопада 2012 р.). – К. : Центр наукових публікацій, 2012. – С. 76-77.

5. Kalmykova O. S. Prevention of discrimination in international law of human rights / O. S. Kalmykova // Проблеми розвитку юридичної науки в дослідженнях молодих учених: матеріали наук. конф. (м. Харків, 5 квітня 2012 р.). – Х. : НУ «ЮАУ ім. Ярослава Мудрого», 2012. – С. 47-48.

6. Калмыкова О. С. Вплив глобалізації на права людини / О. С. Калмыкова // Юридична осінь 2013 року: зб. тез доповідей та наук. повідомлень учасників всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів (м. Харків, 14 листопада 2013 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. – Х. : НУ «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого», 2013. – С. 63-64.

АНОТАЦІЯ

Калмыкова О. С. Міжнародно-правове співробітництво в системі Ради Європи у боротьбі з ксенофобією і расизмом. – На правах

рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого Міністерства освіти і науки України, Харків, 2014.

Дисертацію присвячено міжнародно-правовому співробітництву держав у системі Ради Європи по боротьбі із ксенофобією та расизмом. Визначено поняття «механізм міжнародно-правового співробітництва в системі Ради Європи у боротьбі із ксенофобією та расизмом» та його особливості. З'ясовано генезу та охарактеризовано сучасний стан співпраці держав у рамках універсальних і регіональних міжнародних організацій у сфері протидії нетолерантному ставленню. Встановлено правовий статус та особливості діяльності Європейської комісії проти расизму та нетерпимості Ради Європи (ЄКРН); доведено, що така діяльність має переважно превентивний характер. Розкрито правову природу рекомендацій ЄКРН як актів «м'якого» права. Обґрунтована необхідність удосконалення законодавства України у сфері протидії ксенофобії та расизму з урахуванням рекомендацій ЄКРН та інших органів, що діють у системі Ради Європи. Сформульовано пропозиції теоретичного та прикладного характеру.

Ключові слова: міжнародно-правове співробітництво, боротьба із ксенофобією та расизмом, Рада Європи, Європейська комісія проти расизму та нетерпимості, права людини, принцип рівності.

АННОТАЦІЯ

Калмыкова А. С. Международно-правовое сотрудничество в системе Совета Европы в борьбе с ксенофобией и расизмом. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.11 – международное право. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого Министерства образования и науки Украины, Харьков, 2014.

В диссертации осуществлено комплексное исследование международно-правового сотрудничества государств в рамках системы Совета Европы по борьбе с ксенофобией и расизмом. Представлены результаты решения нового научного задания, состоящего в определении особенностей механизма такого сотрудничества; исследовании генезиса и современного состояния сотрудничества государств на универсальном и региональном уровнях по вопросам борьбы с дискриминацией,

установлении правового статуса и специфики деятельности Европейской комиссии против расизма и нетерпимости, а также качества выполнения Украиной своих международных обязательств в сфере предупреждения ксенофобии и расизма.

Проанализировано формирование и закрепление правил поведения государств в отношении противодействия ксенофобии и расизму в рамках становления в международном и национальном праве принципа равенства и запрещения дискриминации на разных этапах развития человеческой цивилизации.

Механизм международно-правового сотрудничества в системе Совета Европы (СЕ) по борьбе с ксенофобией и расизмом определен как комплекс организационно-правовых инструментов, охватывающий широкий круг нормативно-правовых актов разной степени обязательности и непосредственно деятельность Совета Европы, его основных и аффилированных органов и организаций, посредством чего государства-члены обеспечивают исполнение своих обязательств в сфере противодействия ксенофобии и расизму.

Установлено, что региональные (европейская, американская, африканская, зарождающаяся исламская) системы защиты прав человека посредством закрепления принципа запрещения дискриминации на почве различных признаков, используя наработки универсальной правозащитной системы, формируют собственные нормы и стандарты в сфере борьбы с ксенофобией и расизмом.

Определено, что в институциональной системе СЕ можно выделить группу органов, для которых борьба с дискриминацией является важнейшим направлением деятельности и функционирования. Эти организационные образования обеспечивают достижение целей данной организации, поэтому их можно рассматривать в качестве аффилированных институтов, способствующих реализации правозащитных функций организации в целом и полномочий по противодействию ксенофобии и расизму в частности. К ним относится Европейская комиссия против расизма и нетерпимости (ЕКРН), по своей природе рекомендации ЕКРН являются формой реализации «юриспруденции» этого органа и могут быть признаны источниками «мягкого» права, невыполнение которых, повлекшее нарушения прав человека, может стать основанием для принятия конкретных мер со стороны Комитета Министров (вплоть до принятия решения о лишении членства в Совете) в порядке ст. 8 Устава Совета Европы 1949 г.

Исследовано национальное законодательство Украины в антидискриминационной сфере и состояние выполнения Украиной ее

международно-правовых обязательств как государства-члена СЕ с учетом рекомендаций ЕКРН. Установлены основные направления усовершенствования законодательства в сфере борьбы с ксенофобией и расизмом, в частности, касающиеся необходимости создания специального координационного государственного органа по вопросам противодействия дискриминации; внесения изменений в УК Украины (ст. 161) в части установления защиты иностранцев и апатридов, что является также важным условием интеграции Украины в ЕС.

Ключевые слова: международно-правовое сотрудничество, борьба с ксенофобией и расизмом, Совет Европы, Европейская комиссия против расизма и нетерпимости, права человека, принцип равенства.

SUMMARY

Kalmykova O. S. International legal cooperation in the system of the Council of Europe in combating racism and xenophobia. – Manuscript.

A thesis for obtaining a Candidate Degree in Law Sciences in speciality 12.00.11 – International Law. – Yaroslav the Wise National Law University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2014.

The thesis is dedicated to international cooperation of states in the system of the Council of Europe in combating racism and xenophobia. The concept of the mechanism of international legal cooperation in the Council of Europe system in combating racism and xenophobia and its features are determined.

The characteristic of genesis and current state of cooperation among states in the framework of global and regional organizations in combating intolerant attitude is given. A legal status and features of the European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) activity are ascertained. It has been proved that such activity is mainly preventive in nature. The legal nature of the ECRI recommendations as "soft law" acts is revealed. The need for improvement of Ukrainian legislation in combating xenophobia and racism taking into account recommendations of ECRI and other bodies operating in the European Council system was argued. Theoretical and practical proposals have been formulated.

Key words: international legal cooperation, combating racism and xenophobia, the Council of Europe, the European Commission against Racism and Intolerance, human rights, the principle of equality.

Відповідальний за випуск

О. В. Тарасов

Підписано до друку 17.04.2015 р. Формат 60х90/16

Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.

Ум.- друк. арк. 0,7 Облік.- вид. арк. 0,9.

Тираж 100 прим. Зам. № 1202.

Друкарня

Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого

61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.